

LENGYEL ANDRÁS

A Hét kiadóhivatali igazgatójáról

Kiss József összegyűjtött verseinek Hegedős Mária gondozta kötetében az egyik – hagyatékából, kézirat alapján – közölt vers¹ Hajdú Sándorról szól. Ez az 1916 körül íródott vers, amely két változatban („H.S.-nak”, illetve „Hajdú” címmel) is fennmaradt, a következő:

Ketten húzunk egy ócska taligát.
Kátyún, göröngyön, gondon, bajon át,
(S van jó huszonöt éve legalább.)
Ismerjük, tudjuk egymás baját –
Isten segítsen bennünket tovább.

A közreadó nem tudta, ki volt ez a H. S., jegyzetben nem is ad róla eligazító magyarázatot, pedig a vers, ha komolyan vesszük, nem kevesebbet állít róla, mint-hogy a beszélőnek – azaz ez esetben a vers szerzőjének, Kiss Józsefnek – legközvetlenebb munkatársa volt. Ám a vers „Hajdú” című variánsa nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a H. S. nem lehet más, mint Hajdú Sándor, *A Hét* kiadóhivatali igazgatója. S ő csakugyan szinte a kezdetektől ott volt a lap körül, majd az évek során, szerepköréből is adódóan, a szerkesztő-tulajdonos bizalmasa és mindenese lett: olyan ember, aki *A Hét* legbelső köréhez tartozott. (1916-ban már a „huszonöt év” is igaz volt.) A sajtótörténeti kutatás számára tehát – kivált Kiss József versének ismeretében – egyáltalán nem érdektelen feladat fölmérni pályáját, tevékenysége körét. Egy munkakör természetrajza és *A Hét* története válna általa jobban megismerhetővé.

Itt mindjárt fölmerül az első kérdés: mi tudható erről a Hajdú Sándorról? Lexikonokban, kézikönyvekben nem szerepel, s bár a kortársak olykor-olykor emlegették, Kosztolányi Dezső például még egy kis cikket² is írt róla, a mai szakirodalom nemigen vesz róla tudomást. Maguk a rá vonatkozó, ma elérhető adatok is egyenetlenek – két legfontosabb életrajzi adatát, a születés és a halál dátumát például nem is ismerjük. Szerencsére azonban a sajtótörténeti szempontból legértékesebből, kiadóhivatali munkájáról viszonylag sok minden összeszedhető.

¹ Kiss József összegyűjtött versei. Sajtó alá rend., jegyz.: HEGEDŰS Mária. Bp. 2001. Argumentum Kiadó, 692; a vers keltezéséhez l. 688.

² KOSZTOLÁNYI Dezső: *Hajdú úr*: = *A Hét* 1913. 847–848. A *Kiss József és kerekasztala* című kötet (Bp. 1934) emlékezői is több helyen utalnak Hajdúra.

Szorosabb értelemben vett életéről annyi a bizonyos: eredeti neve nem Hajdú volt, hanem Hoch. Ez egyértelműen kiderül a 71.668/1902 BM rendeletből, amely névváltoztatását engedélyezte: „Hoch Sándor bodrogi illetőségű budapesti lakos, úgyszintén kiskorú Erzsébet és Dezső gyermekei családi nevének »Hajdú«-ra kért átváltoztatása, folyó évi 71.668. számú belügyminiszteri rendelettel, megengedettett.”³ E közleményből, amely a Budapesti Közlöny 1902. július 9-i számában jelent meg, közvetve az is kiderül, hogy Hoch Sándor „bodrogi illetőségű” volt, azaz Bodrogon született, s 1902-ben már két kiskorú (azaz 24 éven aluli) gyermeke is volt. Sajnos, mindebből nem állapítható meg, hogy mikor született, de annyi föltételezhető, hogy amikor 1891-ben *A Héthez* került, már legalább húszéves volt – valamikor 1871 előtt született tehát. S mivel föltételezhető, hogy posztjára már némi tapasztalat birtokában került, a valószínű születési dátumot még előbb kell keresnünk – talán 1860–1871 között (sőt még korábbi dátum sem zárható ki teljesen).

* * *

A Hét kötelékébe, mint az a húszéves jubileumát méltató kis cikkből⁴ kiderül, 1891. február 15-én került. A lap akkor már több mint egy éve létezett, Hajdú tehát nem tartozott az alapítók közé, de – mivel a Kiss-érában végig posztján maradt – Kiss József mellett mégis ő a másik, aki szinte a lap teljes történetét aktív résztvevőként élte át. (A többiek viszonya egy idő után meglazult vagy meg is szakadt a lappal; még Kóbor Tamásé is.)

Azt mondhatjuk tehát, hogy Kiss József versindító állítása, mely szerint ők ketten húzzák az „ócska taligát”, történetileg hiteles, igazolható.

Az igazi kérdés így az: mi volt Hajdú Sándor feladata *A Hétnél*? Ha csak magából a lap híradásaiból indulunk ki, akkor annyi látszik bizonyosnak, hogy dolga elsősorban az előfizetési akciók szervezése és adminisztrálása lehetett. Ez, jellegéből adódóan, negyedévente ismétlődő, kampányszerű munka volt, s jelentőségét két szempontból lehet leírni: egyrészt itt realizálódott a lap bevétele, másrészt a kiadóhivatal volt a lapnak az a szerve, amely összeköttetésben állt az olvasóközönséggel. A valóságban azonban, mint a forrásokból kiderül, Hajdú Sándor tényleges feladatköre ennél lényegesen összetettebb volt – ez szépen megmutatkozik azokból a leveleiből, amelyeket főnökéhez, Kiss Józsefhez írt, s amelyek Kiss hagyatékában (legalább részben) fenn is maradtak.

Sajnos a fennmaradt 29 levél⁵ időbeli megoszlása nagyon egyenetlen. Az 1891–1919 közötti közel három évtized bizonyos periódusaiból egyetlen levél sem maradt meg, néhány évből csak szórványosan akad egy-egy levél, igazán összefüggő

³ Budapesti Közlöny 1902. júl. 9.

⁴ *Húsz esztendő*. = *A Hét* 1911. 125.

⁵ A leveleket Kiss József hagyatékának részeként a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára őrzi. Kilenccz levél már katalogizálva van, a többi egyelőre földolgozatlan. Ismeretüket Varga Katalinnak köszönöm.

levélsorozat pedig csak 1916-ból van. Szerencsére ezek együtt mégis kirajzolják Hajdú Sándor szerepkörét, sőt munkáját egyes időszakokban jól megfoghatóvá tesszik. Belőlük végeredményben átláthatóvá válik egy kiadóhivatali vezető minden napi tevékenységi köre.

Az első levél már viszonylag kései, 1899-ből való; ezt Hajdú még Hoch Sándorként írta alá. A következő évekkel későbbi, 1905-ből való, majd 1907-ből, 1909-ből van egy-egy levele. (Közben szerencsére két hozzá írott levél is megmaradt; mindkettőt a lap egyik vezető munkatársa, Ambrus Zoltán írta.) 1912-ből már öt levelét is ismerjük, 1916-ból pedig – nyilván nem függetlenül Kiss József távolléteitől, betegeskedéseitől – egész sorozat: 20 (!) levél maradt meg.

Az ezekből kirajzolódó szerepkör, a lap afféle mindenesée, nyilván kezdettől fogva jellemző volt rá. Az 1894-ben kiadott *A Kis Hét* című alkalmi lap,⁶ amely játékos 'pro domo' közleményekkel köszöntötte a szerkesztő-tulajdonost József-nap alkalmából, már Hajdút is a szűkebb csapat tagjaként emlegette. Ignotus „Programunk” című, játékosan komolykodó szerepversében ő is megjelenik, mint aki most a szerkesztő-tulajdonos alkalmi „szerkesztővé” előlépett fiának dolgozik: „napot-éjet Sándor úr / Csak öneki szentel.” Hajdúnak nyilván az apa, azaz Kiss József körül is ez volt a szerepköre.

Az első fennmaradt levél, amelynek pontos kelte 1899. június 28., s a Suezben („Suez”) lévő Kiss Józsefnek referál, mindenesetre már ezt a Hajdút mutatja meg:

Az előfizetések még nem igen indultak meg. Ma érkezett az első nagyobb ? összeg 84 firt, tegnap és tegnapelőtt 27 és 35 firt érkezett. Azt hiszem holnaptól kezdve már jönnek a nagyobb összegek. A helyi nyugtákat ma adom ki, de azt is csak szombaton kezdik incassalni, összesen 552 firt, ezenkívül van még Loppert 135 firt körül, amit hétfőn vagy kedden fog fizetni és néhány kisebb összeg könyvtárosok által fizetendő.

Papp Dániel fordítása már ki is van szedve, Abonyi novellája le van adva. Kóbor és Lovik urak egész komolyan fognak a munkához. A Hazai banktól a két számla a mellékelt levél kíséretében ma érkezett vissza. A Kőolajfinomítónak holnap lesz a közgyűlése és pénteken oda fogok menni. Ma vagy holnap azt hiszem Tolnai úr fog jönni fizetni és így a hét végére a nyomdának egy nagyobb összeget fogunk adni.

Mindenféleképp igyekezni fogunk, hogy minden a legnagyobb rendben legyen és így Nagyságos uram egészen nyugodtan lehet és csak azon igyekezzék, hogy egészségét helyre állítsa.

A déli vaspályától jött ma egy jegy [,] azt is [,] valamint a hazai bank levelét és még egy más, postán érkezettett is mellékelve küldöm.

Nagyságos úrnak minden jót kíván

Alázatos szolgálja
Hoch Sándor

⁶ Az alkalmi lapról l. LENGYEL András: *Egy alkalmi lap: A Kis Hét (1894, 1899)*. = Magyar Könyvszemle (127.) 2011. 106–111.

E beszámoló több szempontból is fontos információkat tartalmaz. Mindenekelőtt: a levél nyelve, szerkezete és ortográfiája elárulja, hogy aki írta, nem magas iskolázottságú ember, s nem is gyakorlott stilisztá. Magatartása a tipikus „kisemberé”, aki levele hangnemében is, nyelvi fordulataiban is a kis beosztott „alázatos” szerepében mozog. Amit azonban intéz, az egyáltalán nem lényegtelen, sőt a lap szempontjából igencsak fontos: ő intézi a pénzügyeket. Nemcsak az előfizetési bevételeket regisztrálja és szervezi, hanem a különböző cégektől és pénzintézetektől megszerezhető pauszálékát is. A Hazai Bankra történő utalás is valószínűleg ez utóbbi körbe tartozik, a kőolaj-finomító emlegetése pedig bizonyosan a „laptámogatás” e formájára utal. Érdekes, hogy ezt is Hajdú intézte, ő ment el a pénzért stb. Szerepe tehát aktív. Emellett figyelemre méltó a nyomdának szánt „nagyobb összeg” emlegetése is. Más forrásokból⁷ is tudjuk ugyanis, hogy *A Hét* előállítása lényegében hiteltől történt, s a lap részletekben, egy-egy „nagyobb” összeggel törlesztett. Az 1899-i levél maga is egy ilyen, egyelőre csak kilátásba helyezett törlesztést dokumentál. Hajdú „mindenesi” szerepkörét dokumentálja, hogy a levél írója nemcsak a szorosan vett kiadóhivatali dolgokról számolt be főnökének, hanem írt a lap szellemi részébe tartozó munkatársak aktivitásáról is. Papp Dániel, Abonyi Gyula, Kóbor Tamás és Lovik Károly név szerinti emlegetése nyilván nem is véletlen. Közülük hárman bizonyosan (de lehet, hogy mindannyian) a belső körhöz tartoztak.

Mindezekén túl a levélírás alkalmá is figyelemre méltó: Kiss József ekkor is betegeskedett, az élőszóbeli ügyintézés helyett tehát ezúttal írásban kellett referálni neki.

* * *

Hajdú Sándor sajátos, bizalmi helyzete korán kialakulhatott. Szorosan vett kiadóhivatali munkája mellett, úgy látszik, volt egy közvetítői szerepe is – a külvilág és Kiss József között. Érdekes módon erre Ambrus Zoltán két levele szolgál közvetlen bizonyítékkal: Hajdút mindkettőben közvetítésre „használja”. Az egyik levél szerepel az *Ambrus Zoltán levelezése* című kötetben,⁸ de ott a címzett – tévesen – Hajdú Miklósként van megnevezve, jöllehet a megszólításból („Tisztelt Hajdú úr”) és a belső utalásokból is nyilvánvaló, hogy az igazi címzett csakis *A Hét* „Hajdú úr”-ja, azaz Hajdú Sándor lehet. Ez az 1902 augusztusában írott levél konkrét adatain túl azért érdemel fokozott figyelmet, mert e szerint *A Héttel* és Kiss Józseffel konfliktusba kerülő Ambrus (mellesleg: *A Hét* egyik meghatározó szerzője!), Hajdún keresztül „üzent” a lap irányítóinak, neki mondta el panaszait. Maga a levél is alighanem csak azért maradt meg, mert a közvetítést Hajdú úgy oldotta meg, hogy átadta a levelet főnökének mint „érdemi” címzettnek. Az mindenesetre így is érdekes, hogy Ambrus a mindig elérhető, „helyén lévő” Hajdúhoz juttatta el

⁷ Vö. LENGYEL András: *A Hét két nyomdászamlája (1901, 1909)*. = Magyar Könyvszemle (127.) 2011. 239–243.

⁸ *Ambrus Zoltán levelezése*. Sajtó alá rend.: FALLENBÜCHL Zoltán Bp. 1963. Akadémiai Kiadó, 120; vö. még: 451.

kéziratait is. Következtetéseinket megerősíti, hogy ugyanez a kettősség jellemzi Ambrusnak egy másik, a Kiss-hagyatékban fennmaradt, nagyjából ugyanabban az időben keletkezett, de valamivel későbbi levelét⁹ is. Ezt, mint kiadatlant, érdemes teljes egészében is idézni:

Szerda reggel.
Tisztelt Hajdú Úr!
Valamivel jobban vagyok. Délután egy Berzsenyit is küldök.
Tisztelettel
Ambrus

Ebben a rövidke, kéziratkísérő levélben figyelemre méltó, hogy soros „Berzsenyi”-jét, a lap népszerű sorozatának éppen akkor aktuális új darabját Ambrus Hajdúnak küldte meg. Úgy látszik, ekkor már „Hajdú úr” volt a fix pont *A Hét* háza táján; ő volt az, akit biztosan el lehetett érni. S bár munkaköre nem *A Hét* szerkesztése volt, mint „postaláda” jól működött.

* * *

Sajnos a következő Hajdú-levél évekkal későbbi; kelte: 1905. március 11. Ennek újdonsága, hogy immár megszólítással indul („Nagyságos Uram!”), s bár ez sem stílusbravúr, néhány ponton mélyebb bepillantást enged *A Hét* adminisztrációjába, mint az előbbi. Mindjárt az első bekezdés roppant tanulságos:

„A mai postával utalványon küldünk 500 Koronát. A lap szerkesztése elég jól és olcsón megy. Elek Pálék az 500 Koronát kifizették, a cikkkel megvoltak elégedve. Inkasszáltam a 400 Koronát az osztálysorsjátéknál is [,] azonban Benke igazgató úr a 200 Korona kiutalványozását nagyon is korainak találta és csak az év második felében lehet róla szó.”

E pár sorba a lap finanszírozásának lényege van belesűrítve: a pénz mint pausálé a banktól („Elek Pálék”) és egy nagy cégtől („osztálysorsjáték”) jön, de ezt a lapnak ki kell érdemelnie. A cikkel, amit *A Hét* viszonzásként közölt, a bank ez esetben meg volt elégedve, a másik cég viszont egyelőre még korainak ítélte a támogatás folyósítását. Szimptomatikus Hajdúnak a lap szerkesztésére vonatkozó mondata is: a szerkesztés „elég jól és olcsón” megy. Azaz a költségek leszorítása, alacsony szinten tartása is szempont volt.

Figyelemre méltó, hogy Hajdú a lap szolgáltatásait igénybe venni óhajtó cégekkel alkudozni is tudott: „Pöstyénfürdő mellékelni óhajt [azaz mellékletet akar kiadatni önmagáról *A Hét*ben], most alkuban vagyunk [,] 15 Korona differencia van köztünk, de azt hiszem [,] megfognak adni. Holnapra várom feleletüket.” Hasonló

⁹ Ambrus Zoltán levele Hajdú Sándornak, keltezetlen. PIM Kézirattára, Kiss József hagyatéka.

ügy lehetett az is, amelyre egy bizonyos Kohn kapcsán utal a levél: „Kohn megküldte a megrendelést, de az ő – nagy sajnálatára 50 Koronára redukálnia kellett.” Amihez Hajdú kommentárja ez: „Még mindig elfogadható.”

E levélből derül ki az is, hogy *A Hétek* sajtó előfizetés-gyűjtő ügynökei is voltak; Hajdú egy bizonyos Blumot és Szabó Sándort néven is nevezi.

„Blum meglehetősen szorgalmas, a múlt és e héten összesen 35 előfizetőt szerzett és pedig Temesváron 10 (az előzőkkel most már Temesváron összesen 34-et), Szegeden 8, Lugoson 7 és Aradon 9-et, és 1 pestit. Van közte ¼ éves egy [...] vagy 7. ½ [éves] és a többi egész éves. A jövő héten Győr, Versecz, Nagybecskerek és H. M. Vásárhelyre megy. Ezek is mind jó helyek és azt hiszem elég eredményt fog elérni.”

A másik ügynök, Szabó Sándor 1 előfizetőt vitt („M-Szigetből”), egy féléveset, s „közvetlenül” (azaz ügynök közbejötté nélkül is) jött „vagy kettő”. „Ha így folytatódik meg lehetünk elégedve.”

Érdekes a levél záró bekezdése is. Ez Hajdút már mint a „gazda” helyettesítőjét mutatja be, akinek dolga a lappal való törődés: „Minden aprósággal nem akarok itt foglalkozni, illetve nem akarom terhelni, általában azon leszek és igyekezni fogok, hogy minden a legpontosabban és a legnagyobb rendben menjen úgy, hogy Nagyságos uram meg legyen elégedve.”

Az időrendben harmadik levél, amelynek kelte 1907. szeptember 9., Hajdút már mint Kiss József intimusát, személye körüli bizalmi emberét mutatja. Ebben – pontosabban ennek mellékleteként – küldi például az „Ottó úr”, azaz Kiss József fia által kért *Ünnepnapok* kötetet, a Sümegről kapott szőlőt stb. A pénzek dolga természetesen ez alkalommal is fölmerül a témák között, de most nem ez az igazán lényeges, s csak kis összegről van szó: „ide mellékelem a Déli vasút utalványát is 13 Kor. 60 fillérről és miután ezt Nagyságos úrnak kell aláírni [...] azt hiszem legcélszerűbb volna, ha azt a nagyságos úr hazaértekor ott a d. v. pénztáránál fel is venné”. Az utalványnál most fontosabb, hogy Hajdú a szerkesztés dolgaiba is belefolyt némileg: „Pap Mariskától most érkezett egy novella és kért 40 Koronát, mert különben nem tud haza jönni. Már el is küldtem neki.” E döntés megítéléséhez persze tudni kell, hogy Pap Mariska az egyik Kiss-fiú szerelme volt, félig-meddig a családhoz tartozott, Hajdú döntése tehát valójában nem lépte át kompetenciája határait: bizalmi emberként tudta, hogy a novellát Kiss József úgyis elfogadta és kifizette volna. Az igazi döntést igénylő szerkesztési problémát pedig Hajdú most is csak közvetítette főnökéhez: „Pállya Károlynak e hó 10-én nyílik meg a Könyves Kálmánnál gyűjteményes kiállítása. Írjon erről és milyen formában Márkus? Kérem ezt levelezőlapon azonnal tudatni.” Ez a problémaközvetítés azonban így is figyelemre méltó. Az ilyesmi általában szerkesztőségi, nem pedig kiadóhivatali hatáskör.

A következő, két évvel későbbi (1909. július 20-i) levél is részben pénzügyi beszámoló, részben pedig a lap belső életének krónikája. A hangsúly most a pénzügyeken van:

„Kunstädtertől tegnap beérkezett 318 Korona. A levelekre holnap és holnaputánra várok nagyobb postát. Az itthon hagyott 1000 Koronához ma még 400 Koronát tettem takarékbba. Pöstyénbe is ma küldtem el a számlát, az is néhány nap múlva be fog jönni. Van azonkívül 1100 Korona megrendelés, jó, de Teurernek nincs pénze. A múlt héten még azzal biztatott, hogy 20ika körül lesz. Ma azonban még csak megközelítőleg sem mondhat időt. Szóval erre számítani nem lehet és vagy az Újsághoz kell folyamodnunk, vagy más valakit kell keresni.”

Az emlegetett akcióknak a konkrét tartalmát ma már igen nehéz kideríteni, ha egyáltalán lehetséges, de bizonyos, hogy ezek a lap és az üzleti élet közötti bonyolult és érzékeny összekapcsolódások jelzéseiként értelmezhetők. A cégek konkrét ellenszolgáltatás fejében, esetleg általányszerű juttatásként anyagilag támogatták *A Hetet*. (A „levelek” persze, amelyekre Hajdú „nagyobb postát” várt, alighanem csupán az előfizetőket fizetésre fölszólító levelek voltak. Hajdú levélben sürgette meg az előfizetési díjak beküldését.) Ugyancsak nem teljesen dekódolható a levél egy másik pénzügyi utalása, ám maga az utalás így is sok mindenről árulkodik: „Az ötven koronát e hét végén okvetlen meg kell fizetni, mert tegnap már itt voltak árverezni és 26án újra eljönnek, ha addig be nem fizetjük.” Hogy mi lehetett ez az ötven korona, s kinek tartozott vele *A Hét* (vagy személy szerint Kiss József), nem derül ki. De a lap és a szerkesztő-tulajdonos pénzügyeinek teljes összefonódását ismerve így is beszédes az árverés veszélye. Relatív kis összegről lévén szó, ez semmiképpen nem az anyagi stabilitás jele.

Hajdúnak a lap életében betöltött szerepét mutatja, hogy a pénzügyi referálás után a belső dolgokról is beszámolt távollévő főnökének.

„Itt most úgy látszik állandó a melegség. Úgy tudom, Ágai Adolf úr is e héten utazott oda [ti. Balatonfüredre, ahol akkor Kiss József is időzött]. Szini még Angolországban van. Cholnoky úrnak írt, de a haza jövetelt még nem említi. Adorján úrnak a címét itt küldöm. Bíró Lajos úrnak írni fogunk. Ottó úr [ti. Kiss József fia] itthon van és úgy tudom, hogy már napok óta készül írni, de nem tudta még befejezni.”

Sőt az ismerősök és munkatársak seregszemléje után magáról a lapról is referált:

„Azt hiszem, a számokkal megvan Nagyságos Uram elégedve? Ha nem akad valami aktuális képünk e hétre [ti. A címlapra], akkor kiadjuk a Schwartzer unokáját. A napi lapok oly üresek és annyira nem történik semmi, hogy igazán alig lehet a lapot valamivel megtölteni.”

Ez már kétségkívül az otthonosan mozgó, bennfentes ember hangja, aki nemcsak teljesen azonosult lapjával, de annak saját feladatkörén túli dolgait is figyelemmel követte.

* * *

1911. február 15-én, Hajdú szolgálatba állásának 20. évfordulójakor a lap „munkatársai, belső emberei, bizalmasai és egyáltalán a vele szorosabb kapcsolatban

lévők” kis ünnepséget tartottak tiszteletére,¹⁰ a február 19-i szám pedig „Húsz esztendő” címmel neki szentelte egyik „Innen-onnan”-ját. A – jelű szerző ez alkalommal rövid, tömör, de elismerésekben nem fukarkodó portrét rajzol róla. A cikk kimondja, hogy Hajdú „húsz esztendőn keresztül mindig egyformán buzgó szeretettel, soha meg nem apadó szorgalommal, de évről-évre növekvő hozzáértéssel és immár közmondásossá válóan megható hűséggel” látta el feladatát *A Hémmél*. Mindig azon dolgozott, „hogya sem előfizetőnek, sem munkatársnak, sem üzletfélnek semmiféle jogos kívánsága kielégítetlen ne maradjon, és hogy *A Hét* egész közigazgatása példás rendben, ideális pontossággal és pontosan fungáljon. Húsz esztendő alatt így tette az ő csendes, de célját mindig látó működése azt, hogy *A Hét* világa és az olvasó között olyan intim kapcsolat keletkezett, aminőt más lapnál az olvasó közönségével elképzelni is alig lehet.”¹¹ Jellemzése egy ponton szójátékba csapott át, de ez, túl gesztusértékén, szerepköre természetébe is bevilágít:

„Hajdú Sándor az az egyetlen hajdú, akiről elmondhatjuk, hogy ért a harangöntéshez is. Amikor például a munkatársakon a kéziratot kell behajtani, akkor könyörtelen és pontos, mint a hajdú. De amikor a kézirat már a kezében van, akkor kiérzi belőle a harangszót, a gondolatoknak és a szavaknak azt a muzsikáját, amely belering *A Hét* hasábjából az olvasó fülébe is és amelynek vulgó irodalom a neve. Húsz esztendei munka *A Hémmél*, húsz esztendei szakadatlan együttlét – már nem is írakkal, hanem magával a most múlt húsz esztendő magyar irodalmával – Hajdú Sándort is literary gentlemen-jévé teszi a foglalkozásának.”¹²

Figyelemre méltó mozzanat, hogy a cikk írója nemcsak azt hangsúlyozza róla szólva, hogy „mint adminisztrátor, mint anyagi dolgok rendbentartója és felelőse kiváló”, de azt is, hogy „ragaszkodik irodalomhoz, írónépséghez egyaránt”. A cikk zárata pedig, ha lehet, még kitüntetőbb, hiszen azt állítja Hajdúról, hogy „húsz évi munkája csendes, de nem nyomtalan, nevét az olvasó csak nagy ritkán ha látja, pedig azért mégis úgy van a dolog, hogy a XIX. század legvégének és a XX. század kezdetének az irodalomtörténetében ott lesz Hajdú Sándor neve is”.¹³

A Hét elismerő cikke nyilvánvalóan nem pusztán egy névtelen cikkíró magánvéleménye volt – kifejezte a szerkesztő-tulajdonos, Kiss József vélekedését is. Gesztus volt ez, s alighanem az is Kiss elismerésének bizonyítéka, hogy 1911-ben megjelent könyvét, a *Legendák a nagyapámról* egy példányát dedikálva ajándékozta kiadóhivatali vezetőjének. (A példány az 1943-as nagy és reprezentatív Kiss József-kiállításon¹⁴ látható is volt; amint azt a kiállítási katalógus 69. tétele is rö-

¹⁰ *Húsz esztendő*, i. h. (4. jegyzet)

¹¹ *Húsz esztendő*, i. h. (4. jegyzet)

¹² *Húsz esztendő*, i. h. (4. jegyzet)

¹³ *Húsz esztendő*, i. h. (4. jegyzet)

¹⁴ A Kiss József emlékkiállítás katalógusa. Országos Magyar Zsidó Múzeum, Bp. 1943. december – 1944. január. [Bp. 1943.] 10.

zította. Sajnos a dedikáció szövegét akkor elmulasztották közölni, ma pedig már lappang a példány.)

* * *

1912-ből, vélhetően Kiss József hosszabbodó távolléteinek, betegeskedéseinek köszönhetően már öt levél is fönymaradt. Hogy ennyi íródott-e összesen, vagy több, nem lehet megállapítani, de föltehető, hogy ez csak a „maradék”, amely túlélte az időket. Az öt levél együtt mindenesetre már így is viszonylag jó képet ad Hajdú munkájáról, szerepköréről.

Az első levél 1912. július 23-án keletkezett, majd gyorsan utána július 25-én, 27-én és 30-án is követte egy-egy. Az 1912. évi utolsó – fönymaradt – levél kelte viszont hónapokkal későbbi; ez december 9-én született. Az egyik levélhez, a július 25-ihez egy pénzügyi gyorsmérleg is tartozik, a négy júliusi levél pedig oly rövid időre sűrűsödik össze, hogy együtt jó keresztmetszetet adnak a kiadóhivatali vezető napi ügyintézéseiről. Kiderül belőlük, hogy ekkor elsősorban a hirdetések és a pausálék dolgai foglalkoztatták. Július 23-án az „osztályosrsjáték” számláját, valamint a Kereskedelmi Bank és egy német cég hirdetéseit emlegette. Július 25-én arról számolt be, hogy: „Pénz kevés, de mindennap jön valami. E héten még jön 200 Korona Engelsmann[tól], a Kölcsönintézet tulajdonosától. Már jelezve van.” A lap pénzügyi helyzete ekkor a levél mellékletét képező gyorsmérleg szerint ez volt: „Bevétel VII. 22-ről maradt 919.33–, VII. 23. Posta 17.50, VII. 24. Posta 44.–, VII. 25. Posta 33.–”, azaz összesen 1014 korona 5 fillér állt rendelkezésre. E napokban (július 23. és 25. között) a kiadás 78.20 volt, tehát maradt 935 korona 85 fillér. A gyorsmérleg részletezi a kiadásokat is: „VII. 23. 2. cs. Piskóta 4.–, fehérnemű tisztítás 5.58. VII. 24. Portó és bélyeg 3.72, Betegsegélyző 4.90, Ngos asszonynak 20.–, VII. 25. Hirlapbélyeg 34.–, Herman Károly 6.–”. (Az utóbbi tétel nyilvánvalóan honorárium volt.) E mérleg több tanulságot is rejt magában. Mindenekelőtt föltűnik, hogy viszonylag szerény összegekről van szó: *A Hét* (s Kiss József) nem állhatott túl jól anyagilag. A kiadások részletezéséből az is kiderül, hogy *A Hét* mint intézmény és a tulajdonos mint magánember pénzügyei lényegében egybemosódtak: a kiadások egy része kimondottan magánkiadás volt. A postai költségek (portó, bélyeg) mellett szorosan vett lapkiadási költséget csupán Hermann Károly, alias Ambrus Balázs honoráriuma jelentett. A kiadóhivatali és a személyes dolgok egybecsúsását jelzi az is, hogy a július 27-i levélben Hajdú Sándor saját kérésével is előállt:

„Nem tudom, hogy 1éig a Nagyságos úr haza jön-e és így ezúton kérem [,] tessék szíves lenni nekem 100 Korona előleget kiutalni [,] mert ez egyszer nincs együtt a házbérem [,] melyet emeltek is, de azonkívül némi előre nem látott kiadásaim is voltak. És kérem, ne tessék ezen megterheltségért neheztelni, de igazán nincs most kihez fordulnom.”

S mivel a kért előleget Kiss József megadta, előállott az a fura helyzet, hogy július 30-i levelét Hajdú ezzel indította: „Nagyon köszönöm a kiutalt előleget és 1én ki fogom magamnak fizetni.” Ugyancsak a hivatalos és a személyes dolgok keve-

redése mutatkozik meg a július 25-i levél egy másik passzusában is: „A mellékelt 3 levél papírt tessék szíves lenni aláírva visszaküldeni, Géza úrnak fog egy kelleni és szeretnék Dezsőnek is egy jegyet kérni, hogy a 8 napos szabadságát valahol vidéken tölthetné.” Az emlegetett „Géza úr” Kiss József fia, „Dezső” pedig alighanem Hajdú Sándor (immár felnőtt, sőt dolgozó) fia. Az aláírás pedig, amit Hajdú Kiss Józseftől kért, *A Hét* által igényelhető vasúti szabadjegyhez kellett. Azt a kedvezményt tehát, amelyet *A Hét* mint hetilap az államvasutaktól kapott, akkori szokás szerint természetbeni juttatásként, személyes célra használták föl.

A levelekben olykor a lapszerkesztés dolgai is fölbukkannak. A július 27-i levélben például így: „Szegény jó Huszár bácsi is elköltözött. Sajnálom, hogy nem írhattunk róla, de a napi lapok is csak ma hozták és a gyászjelentés is ma reggel jött.” Ugyane levél egy későbbi helyén pedig Hajdú a megjelent számra reflektált: „Az e heti számunk azt hiszem elég változatos és jó?” (Itt a kérdőjel használata ellentmond a közlésnek, de valamiképpen kifejezi Hajdú bizonytalanságát, alkalmazkodási igyekezetét.) Azt, hogy Hajdú alkalmilag a szerkesztőség ügyeibe is belefolyt, a július 25-i levél mutatja meg a legtisztábban; ebben *A Hét* címlapképeivel kapcsolatban végzett intézkedéseiről számolt be:

„Vadász Miklós úr [a neves grafikus] szívesen rendelkezésünkre bocsát minden képet, kivéve azokat, melyek az Estben már megjelentek. Justh Gyula képét tehát nem engedheti át. Wagner Kosimát adjuk a címlapra. Igen szép kép és érdekesebb lesz mint akár Justh, akár a japán császár. Azt hiszem Nagyságos uram is helyeselni fogja.”

A legtöbb részlet azonban értelemszerűen itt is a pénzügyekről szól. A 23-i levélben emlegetett „Serényi titkár úr”, aki a Sorsjáték részéről intézte *A Hétnék* „járó” pénzk kiutalását, a 30-i levélben ismét fölbukkan. „Serényi titkár úr nagyon kedves volt és a szokásos 2% levonásával ki is utalta” *A Hétnék* szánt támogatást. Jellemző az is, amit Hajdú ennek kapcsán még megemlít. Az ügyintéző Serényi és *A Hét* emberei között már bizonyos személyesebb összeköttetés is fennállt. „A múlt héten Pozsony körül járt [ti. Serényi] és sajnálja, hogy nem tudott a Nagyságos úr [ti. Kiss József] ott tartózkodásáról, hogy meglátogatta volna. De Visegrádon okvetlen, talán már a jövő héten fel fogja keresni.” Az ilyesféle, személyessé váló kapcsolatok valószínűleg együtt jártak a lap finanszírozásának módjával, s ápolásuk mindkét fél számára célszerű volt. *A Hét* léte ugyanis, amennyire a szétszórt adatokból kikövetkeztethető, nem kis részben ezektől a támogatásoktól függött. A 30-i levél egy másik passzusa (részleteiben is, egészében is) szintén szimptomatikus:

„A 200 koronát posta utalványon ma elküldtem [ti. Kiss Józsefnek] és azt hiszem a házbért is meg lehet 1-2án fizetni. A hitelszövetkezet is elküldte a kimutatást. Szerintük még 261.16 fillér van a *mi* javunkra. Azt hiszem azonban, ha a Nagyságos úr haza tértét megvárjuk és személyesen fog hozzájuk elmenni [,] ezt meg lehet nagyobbitani.”

A július 23-i levélnek van egy érdekes „technikai” utalása is. Kiderül belőle, hogy *A Hét* kiadóhivatalában ekkor már írógépet is használtak. Egy reklamálás kapcsán legalábbis Hajdú a következőket jegyzi meg: „Ha a Nagyságos úr is így gondolkozik, tessék a levelet néhány sorban skiccirozni [vázlatosan megfogalmazni], hogy *legépelhessem* és elküldhessem.” Eszerint tehát Hajdú egy-egy fontos üzleti levelet már írógépen maga pötyögtetett le! S mivel a szóban forgó levél címzettje egy német cég lett volna (tehát a levelet németül kellett írni) – Hajdú valamilyen szinten németül is tudott. (Nyilván von haus aus.)

A decemberi levél nagyjából hasonló, mint az 1912-ben született többi levél: két fő eleme megint a pénz és a címlapkép. Legfőljebb az egyéníti, hogy most az egyik emlegetett pénzforrás a „hazai bank”, a másik pedig egy bizonyos Keszthelyi úr. Az igazi újdonság ebben a decemberi levélben az, hogy – egy konkrét esetről beszámolva – a pausálászerzés mechanizmusába is bepillantathatunk. Hajdú Sándor ugyanis most elbeszéli azt, amiről máskor – mint mindkettőjük számára szokványos ügymenetről – hallgat: „A Skoda művek tőkeemelése alkalmából Teurer közbenjárása folytán egyelőre 200 Koronát küldtek. A napi lapok sem igen kaptak többet. Későbbre állandó pausálét helyeztek kilátásba.” Eszerint tehát, ha jól értjük a híradást, a pausálé megszerzéséhez kellett egy erősödőben lévő cég, amely „etetni” volt kénytelen a sajtót, hogy megfelelő nyilvános kép formálódjon róla; egy protektor, aki közvetített; s maga az úzus, amely hallgatólagosan szabályozta a cégek és a média mindkét fél számára optimális viszonyát. Azaz a jó kapcsolat érdekében a sajtónak, így *A Hét*nek is „járt” bizonyos pénz, amely – ha minden rendben zajlott – rendszeresíthető volt. Hajdú idézett megjegyzése kétségtelenné teszi, hogy ebbe a gyakorlatba az egyik számításba veendő lapként *A Hét* is beletartozott.

* * *

A 25. évébe belépő *A Hét* 1913. december 28-án önmagát ünnepelte, s az ünnepségből Hajdú Sándornak is jutott. Az öt méltató cikket „Hajdú úr” címmel Kosztolányi Dezső írta,¹⁵ s a lap ekkor Hajdú portréját is hozta. A fotó egy sovány, szikár, bajszos idősebb férfit mutat, sőt maga a cikk is utal „Hajdú úr” öregségére („öreg lábaival naponta megmássza a népszínház-utczai ház három emeletét”).¹⁶ Az igazán érdekes azonban nem ez, hanem az a jellemzés, amelyet – személyes munkakapcsolatuk alapján – Kosztolányi a kiadóhivatali igazgatóról ad. Sajtótörténetileg is tanulságos, hogy Hajdú szerepkörét Kosztolányi így írja le:

„a munka határtalan hatáskörrel és jogokkal ruházta fel. Kezeli a pénzt, átveszi és behajtja a kéziratosokat, telefonon szigorú intéseket küld a lustatollú íróknak, hirdetéssel tárgyal, a czimszalagokat ünnepi csokorba köti, a kánikula legizibb hónapjaiban pár óráig helyettese a segédszerkesztő helyettesének, és mind e bokros teendői

¹⁵ KOSZTOLÁNYI: *i. h.* (2. jegyzet)

¹⁶ *A Hét* 1913. 818.

mellett arra is ideje marad, hogy érdeklődjék a munkatársak egészségi állapota iránt, s a kis kifutófút elküldje ásványvízért és paprikáért. Patriarkális régi kötésű minde-nes, direktor és betegápoló, szárnységéd és vezérkari főnök, az irodalom öreg honvédje. Nemcsak azt tudja, mit főznek az irodalomban, de azt is, mit főznek délben Kiss József konyháján.¹⁷

A jellemzésből kiderül, hogy „Hajdú úr” bár nem szerkesztő, sőt nem is ambicionálja ezt a szerepkört, az irodalomhoz tartozik: „Végre is huszonöt év íróival szemtől-szembe állott és intim pózban láthatta őket, mert mindegyiknek pénzre volt szüksége. Az embereket a pénz és a szerelem őszintévé teszi.”¹⁸ Kosztolányi szerint Hajdúnak van „érzéke az írók ázsiójának a megállapításához. Hogy mi az irodalom-piaczi értéked, azt nem a fanyalgó kritikákból tudod meg, de az ő mosolyából. Tud beszélni diplomatikusan és tud hallgatni is. Kiss József nem fogad mindenkit. Hajdú úrnak czerberusi feladata az, hogy az oda nem valókat – az udvariasság formáján belül – elnógassa. A mellőzött írók az ő atyai keblén sírják el keserű könnyeiket.”¹⁹ Az irodalomhoz való viszonyát, finom iróniával, így mutatja be:

„Ő a kéziratot becsüli, mint a jó kereskedő a portékáját. Vastag czukorspárgájával megméri, milyen hosszú, és más véleményt sohase kaphatunk tőle, elég hosszú-e, vagy sem. Ez is a világszemléletéből fakad. Megható azonban, hogy annyi időn át egyetlenegy sor se kallódott el a kezén, úgy vitte át a nyomdába a sok feketére karmolt papírt, mintha százaskönyveket czipelne, az irodalmat, amelyet sokan fitymálnak, a maga módján tiszteli azzal, hogy olvasatlanul is respektálja és vigyáz rá.”²⁰

Az írás hosszának (terjedelmének) lemérése, amely a honorárium megállapításának alapja volt, mélyen megrögzülhetett Kosztolányiban, mert – mint Kosztolányiné Karinthyról írott könyvéből²¹ kitetszik – ezt a sajátos módszert még feleségének is elmesélte. Hajdú urat évtizedekkel később Kosztolányiné is ezzel jellemezte.

Kosztolányi ítélete minden iróniája ellenére egyértelműen elismerő: Hajdú Sándor „kötelességtudása és munkája el nem vesző, a konzervativizmusa bámulatos”; „negyedszázada – egy kapkodó korban – mindig és igazán a helyén állott, több hasznára volt az irodalomnak ott az aprópénzes asztalkájánál, mint azok az írók, akiknek a kiadóhivatalban sincs helyük. Kultúra, igazi kultúra, amit csinált.”²²

¹⁷ A Hét 1913. 817.

¹⁸ A Hét i. h. (17. jegyzet)

¹⁹ A Hét i. h. (17. jegyzet)

²⁰ A Hét i. h. (16. jegyzet)

²¹ KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Karinthy Frigyesről*. Bp. 1988. Múzsák Közművelődési Kiadó, 58. „Kiss József lapjánál, A Hétnél egy-egy hasáb 10 korona volt, s a csonka hasábokat centiméterrel mérte ki Hajdú úr, a kiadóhivatali főnök.”

²² A Hét i. h. (16. jegyzet)

A jellemzésből a lapkiadás hasznos mindenésének portréja bontakozik ki, aki az adott patriarchális viszonyok közt egyszerre „szolga” és honoráriumosztó nagyhatalom, aki maga nem alkotó ember, de az alkotás feltételeinek elősegítője.

* * *

A sors fintora, hogy a források szelektív pusztulása következtében a legtöbb levél abból az időszakból (1916) maradt fenn, amikor *A Hét* már túljutott pályája zenitjén, s a lap szerkesztését az öreg és betegeskedő Kiss József már egyre kevésbé maga végezte. Ám – s ez jellemző – a lapkiadás dolgait még ekkor sem engedte ki a kezéből, s e munkájában számára Hajdú Sándor egyre nélkülözhetetlenebb lett. Hajdú Kissnek referáló levelei 1916-ban időnként szinte napi gyakorisággal születtek, jól bemutatva a kiadóhivatali munkát.

1916-ból húsz (!) levél, valamint hozzájuk csatlakozva jó néhány alkalmi pénzügyi mérleg maradt fenn. Ezek időbeli megoszlása és időrendje önmagában is beszédes. Az első levél március 22-én íródott, majd gyors egymásutánban jött a többi: március 23-án, 27-én, 30-án, április elején (ez keltezetlen), április 3-án, 6-án, 10-én, 12-én, 15-én, 16-án, 17-én, 22-én, 26-án, 27-én, majd több hónapos szünet után szeptember 6-án, 8-án, 14-én, 22-én és 26-án.

A levelek megerősítik az eddig mondottakat, s inkább csak mennyiségileg és a konkrét ügyek vonatkozásában hoznak újat. Hajdú Sándor lényegében ekkor is ugyanazt csinálta, amit korábban, csak most ez a tevékenysége összefüggően és részleteiben is megismerhetővé válik.

A beszámolóok centrumában a pénzügyek álltak, Hajdú hirdetési és főleg pauszáléval kapcsolatos ügyekről referált. A levelekben számos cég és pénzekekről döntő korifeus neve bukkan föl. Visszatérően ismétlődő név például Ullmann úré, azaz – föltehetően – Ullmann Adolfé (1857–1925), a Magyar Általános Hitelbank vezéréé. Neve a március 22-i, 23-i, 27-i, április 3-i, 6-i, 15-i és 17-i levélben is megjelenik, sőt az április 6-iban titkára, „Bán úr” is fölemlítődik. Ullmann azonban ez időben éppen hogy nem támogatta a lapot. Figyelemre méltó, hogy „jóindulatának” megnyerésére Hajdúnak külön stratégiája is volt: Ullmann kitüntetése alkalmával *A Hét* írt róla.

„Ullmannról már csak azért íratam – írta erről Hajdú –, mert úgy kombináltam a dolgot, hogy, talán akkor amikor én nála jártam, ő már tudott a küszöbön álló kitüntetéséről és úgy gondolkodott talán, hogy, ha akkor ad, a kitüntetés alkalmával megint csak várunk tőle valamit és akkor kétszer kellene adnia. Úgy gondoltam hát, hogy iratok róla, talán most megembereli magát. A lapot kipécézve, boríték alatt külön elküldtem neki. Már most rajta van a sor, hogy megmutassa, ki és mi lakozik benne.” (1916. ápr. 17.)

De Ullmann mellett föl-fölbukkan a neve Hegedűs Lorándnak (márc. 30.), Lánczy Leónak (márc. 23., ápr. eleje), a Lánczy mellett titkárkodó Szabó úrnak (márc. 23., márc. 27., márc. 30.) vagy Krausz „Siminek” (márc. 30., ápr. 6.) – sőt utóbbi titkárnőjének, Váradi kisasszonynak (márc. 30.) is. Érdekes, s alighanem jellemző, hogy

a legendás híró bankárt, Krausz Simont még a föltétlen tekintélytiszteletével jellemezhető Hajdú úr is „Simi”-ként emlegette. (*A Hét* és Krausz viszonyáról külön cikket lehetne írni.) Az emlegetett, *A Héttel* valamilyen pénzügyi viszonyban lévő cégek és bankok nevei még gyakrabban bukkannak föl a beszámolókból; ezekből terjedelmes lista állítható össze: Union bank (márc. 30.), Agrárbank (márc. 30.), Leszámlolóbank (márc. 30.), „Beszerzési” (márc. 30.), Magyar bank (ápr. 10.), Hermes (ápr. 6., szept. 8.), Hitelbank (ápr. 17., 27., szept. 8., 14.), Nemzeti textilművek (ez ifj. Chorin Ferenc vállalata volt – ápr. 12.), parcellázó bank (ápr. 6., ápr. 16., ápr. 26.), Generali (ápr. 26.), Runione (ápr. 26.), Fonciere (ápr. 26.), Adria tengerhajózási vállalat (ápr. 26.), Hungária szálló (szept. 22.), fegyvergyár (szept. 22.), Apollo (márc. 27., szept. 22.), stb.²³ E területre jellemző, sőt a viszonyok lényegére rávilágító Hajdú egyik április 6-i megjegyzése: „A parcellázó banknak tőkeemelése lesz. Egy kis közleményt az e heti számba leadok róla, ezzel talán könnyebb lesz, hogy valamit mi is kapjunk.”

A magáncégektől jövő támogatás mellett *A Hét* közületi pénzeket is kapott. Ilyen összefüggésben föl-fölbukkan Bartóky József államtitkár neve is. Április 10-én Hajdú így referált róla: „Bartóky államtitkárhoz a levelet ma elvittem. Választ nem kaphattam, mert valami hosszabb tárgyaláson volt elfoglalva. Egy-két napon belül bizonyára lesz válasz.” Igaza lett. Április 12-én már kedvező hírt rögzíthetett: „Bartókytól azt a telefonüzenetet kaptam, hogy az ügy, úgy mint a múlt évben, el van intézve és már intézkedett, hogy azt hivatalosan is néhány napon [belül] elintézzék.” Mint az április 15-i levélből kiderül, Bartóky tartotta is szavát:

„Bartóky igazán talpig úriember” – írta róla Hajdú. „Ilyen kellene, nem sok, csak vagy 10. Akkor a magyar irodalomnak nem lenne panasza. A kiutalt pénzt ma már fel is vettem és abból mindjárt vissza tettem a takarékbá 800 Koronát, melyet azért vettem ki, hogy Ottó úrnak [Kiss József fiának] gépvásárlásra 660 Koronát adhassak.”

Nem teljesen világos, hogy ez a Bartóky kiutalta pénz azonos-e azzal, amelynek nyugtájáról az április 15-i levél egy másik helyén Hajdú így írt: „A miniszterelnökségi nyugtát május 1-re aláírás végett megküldöm azért, hogy azt mielőbb vissza küldeni tessenek, mert 20-22-ike körül be kell adnom.” Valószínűleg igen.

A Hét finanszírozásának egyik (nem mindig működő) forrása jól megfoghatóan a főváros volt. A március 27-i levélben Hajdú már arról írt, hogy pénz átvételét kellett nyugtáznuk: „A főváros nyugtáját mellékelten küldöm és kérem azt aláírva vissza küldeni.” A keltezetlen, de bizonyosan április legelején született következő levélben ismét ilyen pénz fölvételéről van szó: „A városnál szintén hétfőn vagy kedden incassálok” – írta ekkor Hajdú. Április 3-án mégis arról kellett beszámolnia, hogy a várt kifizetés késik: „A városnál csak néhány nap múlva lehet felvenni [a pénzt], úgy látszik nincs pénz a kasszába[n]”. Valójában, mint utóbb kiderült, új kifizetési rend lépett életbe, amelyről április 6-án Hajdú már így referált:

²³ A neveket a levelekben található helyesírással közöljük.

„A városházán új rend van. Hasonlít a Kultuszminiszter[é]hez. A fizetéseket már nem Szántó vagy Hevesi eszközli, hanem egy másik ügyosztály. Előbb azonban az utalványt a polgármesternek kell aláírni. Az ügydarab már napok óta ott hever a polgármester asztalán, de még nem ért rá aláírni. Már megkerestem Csergő doktort is, hogy sürgesse meg. Talán 2-3 nap múlva meg lesz.”

A dolgok azonban ezúttal nehezebben s lassabban alakultak, mint ahogy Hajdú remélte. Április 10-én még mindig a várakozásról volt kénytelen tudósítani: „A városnál még mindig nincs elintézve. Még 4-5 napig bizonyára eltart, mert csak most van az ügy a tanács előtt.” Április 12-én a huzavona újabb stációja következett: „A városnál [...] még mindig lóg a dolog. Ma újra beszéltem Csergővel, aki megígérte, hogy még ma utána jár, hogy hol késik és holnap megadja a választ.” Az április 15-i levél *A Hét* kálváriájának újabb állomását rögzíti:

„A városnál még mindig lóg az ügy. Bár Bárczy [polgármester] előtt van már az akta aláírás végett. Azonban úgy látszik, itt együtt vannak több lapok és van közöttük, amelyiket Bárczy nem óhajt honorálni és emiatt késik az aláírás. Csergő doktor azonban megígérte, hogy amennyire lehet, sürgetni fogja a dolgot.”

Az ügyet ekkor egy bizonyos „Méltóságos asszony” lendítette előrébb, akivel Hajdú bizonyára Kiss József intenciói szerint vette föl az érintkezést. A beszámoló erről az április 17-i levélben így szól: „A Méltóságos asszony most értesített, hogy dr. Salgó úr nem csak vállalkozott, de már el is intézte a városi ügyet és *legkésőbb 3 napon belül a pénzt is megkapjuk.*” A remény azonban most is alaptalannak bizonyult. Az újabb huzavonáról április 22-én Hajdú már meglehetősen rezignáltan referált:

„A várostól még mindig nem jött semmi. Talán a Méltóságos asszony többet tud a dolgról mondani. Most már nekem is kevés a reményem, hogy onnét valamit kapunk, kivéve, ha Salgó úr tud valamit az ügyben tenni. Ki és mi, és hogy hol lakik ez a Salgó úr, nem tudom és ezért nem is fordulhatok hozzá.”

Sajnos, az ügy végkifejletéről a fennmaradt levelek már nem tudósítanak. A főváros mint pénzforrás, ez alkalommal valószínűleg elapadt.

Sajátos, mondhatnánk személyre szabott pénzforrásként említhető az izraelita közalap. *A Hét* (vagy talán csak személy szerint Kiss József) mindenestre áprilisban innen is kapott 500 koronát. Az április 16-i levél ezt az akciót így mutatja be:

„Mezey Ferencnél tett látogatásom némi eredménnyel járt, amennyiben Mezey úr ma arról értesített, hogy az izr. közalap 500 Koronát fog a Nagyságos úrnak küldeni Punksdorfbá, de tekintettel a mai zsidó-ünnepre, ezt az összeget csak holnap teszlik postára.”

Persze talán mondani sem kellene, ez az ügy sem lett olyan sima, mint amilyenek indult. Másnap, április 17-én Hajdú már az ügymenet lelassulásáról volt kény-

telen beszámolni: „Mezey Ferencnél ma jártam. Azt mondta, érdeklődjek szerdán reggel nála, addig talán el tudja intézni a dolgot.” Április 22-én pedig váratlan, de logikus fejleményként már Hajdú érdeklődött Kiss Józsefnél, megkapta-e a pénzt: „Kíváncsi vagyok[...], hogy Mezey úr betartotta e ígéretét. Nekem azt mondta, hogy legkésőbb csütörtökön postára adják a pénzt. Azóta nem kérdezősködtem, nehogy tolakodónak tartson.”

Akárhogy volt is, Hajdú leveleiből annyi mindenképpen kiderül, a pénzszerzés nehéz kenyér volt.

* * *

Az előfizetés-gyűjtés persze az egyéb pénzekről függetlenül változatlanul fontos volt. A lap olvasói el nem hanyagolható bevételi forrásként is meghatározó jelentőségűek voltak *A Hét* számára is. Egy-egy előfizetési „negyed” kezdetekor tehát velük is volt gond, intéznivaló. Az 1916. áprilisi helyzet Hajdú Sándor leveleiből jól megfogható.

Hajdú április 6-án így írt főnökének: „Az előfizetések lassan, de befolyznak, számra nézve elég, de az összegek kicsik, mert csupa negyedévesek. Jövő héten fizet Kunstädter is” (aki valószínűleg előfizetéseket gyűjtött *A Hét* számára). Pár nappal később, április 10-én már az előfizetői kedv csökkenéséről adott hírt: „Az előfizetési pénzek már gyérülni kezdenek, a mai posta is már csak 33 Korona volt. A hét folyamán még elküldöm a felszólító leveleket.” Erre az erősítésre szükség is volt. Április 12-én már arról kellett Hajdúnak beszámolnia, hogy „az előfizetőknek, már a hátralékosoknak most készítem a felszólító leveleket, mert nagyon lassan jönnek már és a helyi incasso is nagyon lassan megy.” Ám április 17-én már így is összegző helyzetképet adhatott:

„Előfizetők dolgában eddig még aránylag jól állunk. Márczius végén volt 1162, lejár 540, maradt 622. Maig van tényleges előfizető 980. Helyi nyugtára kint van még 31. Kunstädternél 54 (ez szombatra fog fizetni) és vidéki, kiknek levelet küldtem 100. Ha ezek mind bejönnek, akkor nem veszítünk, de nem is emelkedünk. Én azt hiszem, hogy ezek nagyobb része bejön és ami új esetleg még jön hozzá a negyed végén, ott fogunk állani, ahol a negyed előtt. A mai viszonyok mellett ez nem veszteség.”

Jó lenne tudni, hogy hogyan alakult *A Hét* őszi „negyede”, változott-e érdemben az előfizetők száma. A levelek őszi sajnósa csak egyetlen ide vonatkozó adalékot tartalmaznak, azt is még az őszi negyed megnyitása előttről. Szeptember 14-én Hajdú csak ennyit rögzített az előfizetők mozgásáról: „Posta alig jön valami. Naponta 1-1 utalvány. Az e heti számhoz postautalványokat mellékelünk az októberi negyed megnyitására. Talán a jövő héten már jön egy kis pénz.” Ez túl sovány utalás ahhoz, hogy az éppen érvényesülő trendről érdemi következtetéseket tudjunk levonni.

Csak feltételezhető (a tavaszi adatok alapján), hogy nagy változás az őszi negyed során sem következett be. Az irodalmi jelentőségét lassan elvesztő *A Hét* közönségtörténeti pozíciója tehát még ekkor, 1916-ban is viszonylag stabil volt.

* * *

Már Kosztolányi portrécikkéből is láthattuk, hogy Hajdú Sándor a maga óvatos, visszafogott módján a lapkészítés bizonyos munkafázisaiban is szerepet vállalt. Ezt az 1916. évi levelek is megerősítik.

Hajdú 1916. március 23-án még csak azt jelezte Kiss Józsefnek, hogy „a lappal most végeztünk.” Pár nap múlva, március 30-án, amikor már ismerte Kiss József véleményét a számról, bővebben írt a lapkészítés némely összefüggéséről:

„A múlt heti számunkat én is láttam, hogy nem a jobbak közül való. Ennek okát Rózsán kívül abban is látom, hogy egy nappal előbb kellett megjelennünk és talán az is, hogy kedden nem voltam ide haza. Egyébként majd én Rózsa úrral beszélek[,] még pedig egész komolyan.”

Rózsa Miklós, akit eszerint a gyöngébb számért hibáztattak, ekkor *A Hét* felelős szerkesztője volt, s Kiss József távollétében a szerkesztést ténylegesen ő végezte. Felelőssége tehát a lap színvonaláért kétségtelen. De ennél a ténynél érdekesebbnek látszik, hogy mellette Hajdú Sándor mint a tulajdonos bizalmasa afféle „komi-szár” szerepet töltött be, figyelmeztethette kötelességére. Hajdú következő, keltezetlen, de bizonyosan április első napjaiban született levelében már intézkedéseiről is értesülhetünk: „Az e heti számunkkal, azt hiszem jobban meg lesz elégedve” – írta ekkor Kissnek. „Intézkedtem, hogy ezentúl a konferenciák megint nálunk legyenek, és hogy én is tudjak, lássak mindent.” Ez a levélrészlet önmagáért beszél, mutatja Hajdú informális hatalmát, a tulajdonostól nyert befolyásának mértékét. Ugyanakkor az is kiderül belőle, hogy ez időben a szerkesztőségi értekezletek, az úgynevezett „konferenciák”, amelyeknek korábban nagy súlyuk volt, már nem *A Hét* szerkesztőségében zajlottak, hiszen a levél szerint e megbeszélési formát vissza kellett hozni a szerkesztőségbe, hogy Hajdú kontrollja érvényesülhessen. Ez már bizonyosan a bomlás jele, a szerkesztő-tulajdonosi erős kéz gyöngülésének mutatója.

Ilyen közvetlen s egyben lényegi beavatkozásról a többi levél nem tudósít, s ez így természetes. Hajdú jó ösztönnel nyilván került a munkába való fölösleges beavatkozásokat. De azért a későbbi levelekben a lapcsinálás egy-egy mozzanata így is felbukkan. Szeptember 8-án például így írt: „A lappal idején elkészültünk és azt hiszem nagyon szép számot hoztunk össze. A mai hivatalos lap közli, hogy Wlasics báró lett, a jövő héten azt hiszem kiadhatjuk” [Wlasics fényképét *A Hét* címlapján]. A szeptember 26-i levél más összefüggésekre világít rá. Kiderül, hogy Kiss József versének átengedését *Az Est* számára közösen beszélték meg, s Hajdú bonyolította le a dolgot: „Rózsa azt tartja, hogy a verset le lehet adni. Holnap reggel átviszem Miklós úrnak [Miklós Andornak, *Az Est* főszerkesztőjének] és bevasalom a 250 Koronát.” (Ez az adat persze *Az Est* történetéhez is adalék. Igazolja azt a tény, amelyet Mórnicz Zsigmond naplója örökített meg, hogy Kiss József egy ideig csúcshonoráriumot kapott verseiért *Az Est*től.)

Hajdú és a lapszerkesztés viszonyának sajátos dimenziója volt a honoráriumfizetés. A szerzők szemszögéből nézve Hajdú Sándor volt az az ember *A Hém*-nél, akitől a honoráriumot föl lehetett venni – ezt a munkatársak későbbi visszatekintő utalásai

nyilvánvalóvá teszik. Az 1916. évi levelek, pontosabban a hozzájuk csatolt melléletek, ezek az alkalmi pénzügyi gyorsmérlegek megerősítik az írói emlékezéseket, s számos honoráriumadatot tartalmaznak. Bbár ezek mint szórványos adatok nem fedik le *A Hét* honoráriumviszonyait, nyomjelző adalékokként érdemes számba venni őket. 1916-ból tizenöt szerző egy vagy (többnyire) több honoráriumáról kapunk így képet. A legnevesebb, Kosztolányi Dezső a következő összegeket kapta (zárójelben a kifizetés napja): 25 (03. 20.), 30 (04. 4.), 10 (04. 20.), 30 (04. 27.), 34 (08. 17.). A többieké így alakult: Fodor Gyula: 8 (03. 24.), 10 (04. 1.), 6 (04. 21.), 15 (09. 18.) – ez utóbbit Fodor egy novelláért kapta; Lengyel Ernő: 38 (04. 20.), 20 (04. 27.), 30 (08. 17.), 25 (09. 21.); Haraszi Zoltán: 20 (03. 20.), 44 (03. 24.), 32 (04. 1.), 12 (04. 27.); Holló Márton: 10 (03. 20.); Falu Tamás: 9 (03. 24.), 15 (04. 1.), 15 (04. 21.), 9 (08. 19.); Rózsa Miklós: 100 (04. 3.); Kárpáti Aurél: 4 (03. 27.); Halasi Andor: 28 (04. 21.), 10 (08. 16.); Lakatos László: 30 (04. 20.); Kósa Miklós: 10 (04. 28.); Lányi János: 50 (08. 18.); Zolnai Béla: 30 (09. 19.) két szám írásaiért; Körmeny Viktor: 20 (09. 21.) egy *Saison*-cikkért.

Magukat az adatokat így elszigetelten egyelőre nemigen lehet értelmezni: nincs összevetésre alkalmas teljesebb adatsor, s az itt regisztrált kifizetésekről sem tudjuk, mely konkrét írásokat ellentételezték. Az első benyomás alapján azonban arra gyanakodhatunk, hogy szerény honoráriumokról volt szó; *A Hét* ekkor sem fizetett nagyon jól.

* * *

A bevezetésként idézett vers, amely a közreadó (s a vers belső utalásai) szerint ekkoriban, tehát 1916 körül született, az eddig mondottak alapján életrajzilag teljességgel megalapozottnak tetszik: Hajdú Sándor a források szerint csakugyan Kiss József jobbkeze volt, s ahogy a vers mondja, ők ketten húzták az „ócska taligát”. *A Hétnél* betöltött szerepe, a szürke eminenciás szerepe tehát csakugyan irodalom-és sajtótörténeti érdeklődésre tarthat számot; ilyenként illik őt figyelembe venni.

Innen nézve érthető az is, hogy amikor a háború végén, 1918-ban a lapot Kiss József eladta az addigi felelős szerkesztőnek, Rózsa Miklósnak, a lebonyolításban – mint a Bíró-Balogh Tamás által közreadott dokumentumok²⁴ igazolják – megint Hajdú Sándoré volt a gyakorlati ügyintéző szerep: nemcsak jelen volt az adásvételi szerződés megkötésekor, nemcsak tanúskodott, hanem – jellemző mozzanat ez – a kasszakulcs is (még akkor is) nála volt.

A Hét története persze az adásvétellel még nem teljesen zárult le, a lap haldoklása elhúzódott még egy ideig, de „Hajdú úr” sajtótörténeti szerepe lényegében véget ért. Ahogy végső soron a „gazdájáé”, Kiss Józsefé is.

Hajdú életének *A Hét* utáni (valószínűleg már nem túlzottan hosszú) szakaszáról nincsenek adataink; azt sem tudjuk, mikor s hol halt meg. *A Kiss József és kerekasztala* című múltidéző kötet 1934-ben mindenesetre már azt sejteti, hogy akkor

²⁴ BÍRÓ-BALOGH Tamás: *A Hét tulajdonosváltásai 1918–19-ben.* = Magyar Könyvszemle (125.) 2009. 495–501. A vonatkozó adatok: 498–499.

már egy ideje ő sem volt az élők sorában. Nevét – s szerepének ismeretét – azonban a magyar sajtótörténetnek meg kell őriznie.

LENGYEL, ANDRÁS

A propos du directeur de rédaction de 'A Hét' (La Semaine)

L'étude essaye de présenter l'activité du directeur de rédaction de 'A Hét' (La Semaine), Sándor Hajdú. Il a rempli le poste entre 1891 et 1919, et comme le propriétaire-rédacteur, József Kiss l'avait avoué en vers également, il était sa 'main droite'; non seulement il avait soigné l'administration et les finances du journal, mais il avait assisté dans toutes les domaines son chef. Hajdú peut-être considéré comme un 'à-tout-faire' patriarcal. La reconstruction de son activité, même si esquissée, nous donne une image de la vie intérieure de 'A Hét'. Et puisque 'A Hét' était une des institution pionnières de la modernisation de la vie culturelle hongroise, les relations de cet hebdomadaire nous montrent certaines choses du processus et des conditions de cette modernisation.